

In Het Groene Woud in Noord-Brabant: ontginningswallen, rabatten, uit circa 1870.

Bomen en struiken op wallen en dijken

Overal in Nederland liggen rivierdijken, houtwallen, ontginningsdijken of dijken rond droogmakerijen. Deze veelal oude wallen en dijken zijn vaak begroeid met een veelheid aan plantensoorten en gelden als refugia voor zeldzame inheemse flora. Dat is goed om te weten bij het beheer van deze landschapselementen.

Tekst en beeld Bert Maes

Sporkehout, of vuilboom. Een veelzijdig benutte struiksoort.

De sierlijke woudbraam in de Holtstukken, een kenmerkende soort van oude bossen.

Wilde appel met vruchten; een zeldzame wilde fruitsoort die in houtwallen en singels een laatste refugium vindt.

Bosdijkje in het Drentse Aa gebied bij de Holtstukken. De bosanemonen herinneren nog aan het verdwenen eertijdse bos.

Nederland is een land van wallen en dijken. Al vanaf de prehistorie zijn mensen bezig geweest om het landschap geschikt te maken voor bewoning en akkerbouw. Het opwerpen van wallen en dijken was daarbij noodzakelijk om overlast van water tegen te gaan, of juist droogte. Maar ook om de kostbare akkergewassen te beschermen tegen vraat van vee en wild, of om het vee juist binnen een perceel te houden.

Voor de militaire verdediging van het land waren vele kilometers aan linedijken noodzakelijk, aanvankelijk als zogenaamde landweren. Later in de 17e eeuw werden grootschalige liniedijken, zoals de Oude en Nieuwe Hollandse waterlinie en de Grebbelinie aangelegd. Ontginningen, zeker in natte gebieden, gingen gepaard met ontwateringsystemen, rabatten en wallen. De toegenomen ontginningsijver van heide- en veengebieden na circa 1850 zorgde tegelijkertijd

voor grote aantallen nieuwe houtwallen en bijbehorende beplantingen.

Het hoogtepunt van het aantal wallen lag rond 1900. Als we de topografische kaarten uit die tijd bekijken, zien we vooral in de beek- en rivierdalen een verrassende kleinschaligheid van kleine percelen die door talloze houtsingels en wallen met beplanting omzoomd waren.

Schaalvergroting in de landbouw, de uitbreidingen van steden en dorpen en ook de ruilverkavelingen hebben vooral vanaf circa 1950 echter voor een drastische vermindering van die beplante perceelscheidingen gezorgd. Het landschap werd in zo'n halve eeuw compleet veranderd en ontgroend. Naar schatting is meer dan driekwart van de lijnvormige landschapelementen in die periode verdwenen. En de verarming is een nog doorgaand proces, zoals de verdere schaalvergroting in de landbouw en meer recent de aanslag op het rivieren-

landschap in het kader van maatregelen in verband met overstromingen en veiligheid. Anderzijds zien we ook ontwikkelingen van behoud van natuur en landschap, waaronder de Ecologische Hoofdstructuur, om de laatste restanten van houtwallen en houtsingels te behouden en weer nieuwe aan te planten.

Houtwallen een prachtig erfgoed

Behalve de aarden wallen zelf vertegenwoordigen de beplantingen van bomen en struiken er op een prachtig cultuurhistorisch en ecologisch erfgoed. We zien er een grote variatie aan soorten inheemse bomen en struiken.

Tot circa 1950, wanneer op grote schaal kunststoffen worden ingevoerd, was veel van het groen waardevol en voor allerhande doelen bruikbaar. Buitengewoon belangrijk was hout voor de haard en de bakker, het vervaardigen van houtskool en allerlei geriefhout, de bast voor touw-

Zeldzame oude beukenbeplanting, uitgegroeid beukenhakhout, op de grens van het Asserbos.

Gekapte beuken van de grenswal van het Asserbos ten behoeve van een milieuproject.

Drentse Aa met rechts de oude wallenbeplanting en links de onoordeelkundig, merendeels gekapte oorspronkelijke bomen en struiken.

vezels, schors voor de leerlooier, twijgen als bladvoer voor het vee en bloesem en bessen voor drankjes, thee en medicijnen.

Een bepaald niet zeldzame struik als bijvoorbeeld het sporkehout was van groot belang voor de imker vanwege de langbloeiende nectarhoudende bloemen, de buigzame twijgen waren bij uitstek geschikt voor het vlechten van wanden van huizen en schuren, de bessen waren een belangrijk medicijn en het hout leverde een hoge kwaliteit houtskool. Nog niet zo lang geleden werd van het harde hout spijkertjes gesneden om klompen en schoenen te herstellen.

Verloren kennis

Van veel soorten is de kennis van het gebruik verloren gegaan of ligt nog ergens in stoffige archieven te wachten op ontdekkingen. Zo zijn de oude houtwallen en heggen een ongekende levende bron van historische kennis.

De oorspronkelijke houtwallen laten ook prachtig zien hoe er vroeger aangeplant werd, gehakt, gesnoeid en geknot. Ze geven een blik op het verleden. Zo werden bomen en heggen vaak niet boven op de wallen geplant, maar juist op de taluds. Dat was veel efficiënter om vee en wild te geleiden. Bovendien kun je dan meer bomen planten.

Curieus genoeg is er nog weinig cultuurhistorische kennis verzameld van ons landschappelijk groen. Bij de onderzoeksinstituten, de universiteiten en andere opleidingen staat het thema niet of nauwelijks in de programma's. Ook de wet biedt geen bescherming aan het cultuurhistorisch waardevolle groen. Het valt niet zoals de gebouwde monumenten of archeologische elementen onder het wettelijke 'erfgoed'. De gevolgen daarvan zijn navenant: bij restauratie en herstel van het historisch landschappelijk groen gaat er veel mis, ondanks alle goede bedoelingen.

Soortenrijkdom

Naar schatting is er minder dan 5% van het historische groen in ons land bewaard gebleven. Het gaat inmiddels om een zeldzaam product. Diverse struiksoorten staan op uitsterven, zoals de wilde appel, wilde peer,

Ontginningsdijkje uit 1870 van het Beekbergerwoud, waar nog soorten groeien uit het woud, zoals wegedoorn, zwarte els, beklierde heggenroos en tweestijlige meidoorn.

de koraalmeidoorn, de schijnviltroos.

In de Nationale Genenbank van autochtone bomen en struiken, beheerd door Staatsbosbeheer, is middels zaden en stekken al veel bijeengebracht. Maar sommige oude methodes van heggen-
vlechten, knotten en hakhout zijn nog maar sporadisch te vinden en zijn nergens echt beschermd.

Voor al beplantingen van oude wallen en dijken hebben een grote soortenrijkdom. Het aantal soorten neemt toe in de loop van de tijd. Het rijkt zijn de houtwallen en -singels in oude landschappen zoals die in de provincies Drenthe, Overijssel, Gelderland en in Zuid-Limburg te vinden zijn. In die gebieden zijn nog zaadbronnen aanwezig om van daaruit

te verspreiden door wind en vogels. Zo zien we zelfs in de ontginningswallen uit 1870 van het legendarische Beekbergerwoudgebied, nog steeds soorten die uit het woud afkomstig zijn zoals zwarte els, es, beklierde heggenroos, wegedoorn en tweestijlige meidoorn. Zelfs kruiden als bosanemoon en knikkend nagelkruid hebben de ontginning overleefd.

Drentse Aa

In het Drentse Aa gebied is een interessant voorbeeld, de Holtstukken bij het Anloër diepje. Het betreft een van de soortenrijkste houtwallencomplexen in ons land. De houtwallen zijn rond 1800 ontstaan op de plaats van een oud bos ter plaatse.

Omdat de omvorming geleidelijk is voltrokken konden allerlei soorten zoals de wilde appel, grootvruchtige meidoorn, jeneverbes en wilde rozensoorten er overleven. Zelf de sierlijke woudbraam, een bramensoort die karakteristiek is voor oude bossen, is er tot vandaag de dag te zien.

Het Drentse Aa gebied is het enige grote beekdal in ons land dat met zijn vele houtwallen en houtsingels behouden is gebleven. Het is geen eenvoudige opgave en een grote uitdaging om een dergelijk prachtig erfgoed voor de toekomst in stand te houden. <